

1930-і рр.). Інший – проблемно-тематичний, де ми виокремлюємо фахові сільськогосподарські й агропросвітницькі публікації. Відзначимо, що його робота – «Про багаторічні кормові трави» витримала чотири видання [9].

У 1914 р. В. Л'Етьєнна на посаді помічника губерньського агронома змінив Петро Іванович Гавсевич (1879–1920 рр.) – український учений-агроном, фундатор першої Дослідної станції лікарських рослин, громадський діяч. Освіту він здобув на природничому відділенні фізико-математичного факультету Київського університету. П. Гавсевич є автором низки робіт, які були надруковані у місцевій пресі та вийшли окремими виданнями. Він виконував обов'язки секретаря Лубенського товариства сільського господарства. У сучасній українській історіографії постать П. Гавсевича як «основоположника системного запровадження дослідництва для потреб вітчизняного лікарського рослинництва» досліджує В. Вергунов [10]. За його підрахунками, авторству Петра Івановича належить біля 50 робіт.

Сучасні українські науковці, досліджуючи питання історії сільського господарства, сільськогосподарських установ та організацій на Полтавщині, беруть на віру і використовують кількісні показники мережі СГТ, які оприлюднив Т. Зенченко 1914 р. Тимофій Варфоломійович народився 1883 р. у с. Люtkово Чернігівської губ., працював у сільськогосподарському відділі Полтавської губерньської земської управи (помічник губерньського агронома), його авторству належать роботи статистико-аналітичного змісту з актуальних сільськогосподарських питань початку ХХ ст. Нами виявлено до 10 таких досліджень [11]. Про його життя історикам відомо зовсім небагато. До 1931 р. Тимофій Варфоломійович працював референтом з питань сільського господарства при Держплані СРСР, проживав у м. Астрахань. 3 січня 1931 р. був арештований ОДПУ, за звинуваченням у шкідництві та засуджений 18 вересня 1931 р. на 5 років позбавлення волі. По смерттю був реабілітований Саратівською обласною прокуратурою 1989 р.

Наукове опрацювання спадщини земських агрономів Чернігівської та Полтавської губ., перевірка наведених у них кількісно-статистичних даних надали нам можливість скоригувати наявні в історіографії дані щодо кількості сільськогосподарських товариств агропросвітницького спрямування в межах лівобережних губерній України кінця ХІХ – початку ХХ ст. Зокрема результати наших досліджень дозволяють стверджувати, що до 1917 р. у межах Полтавської губ. свою діяльність організували не менше, ніж 314 СГТ, а Чернігівській – 108. У зв'язку з цим, ми коригуємо цифру В. Л'Етьєнна 33 – на 47 СГТ, станом на кінець 1910 р., і цифру П. Гавсевича – 90 – на 108 СГТ на кінець 1913 р. у Чернігівській губ. У Полтавській губ. показник СГТ Т. Зенченка, станом на 1 січня 1912 р. – 251 об'єднання підтверджується й нашими розрахунками.

Факт функціонування сільськогосподарських громадських об'єднань в українському селі кінця ХІХ – початку ХХ ст. розглядається нами як складова громадського загальноукраїнського статутного руху. Їхня діяльність оцінюється як активна й позитивна. Агропросвітницькі сільські товариства, за своїми статутними положеннями, структурою та напрямками діяльності, цілком відповідали поняттю «громадське товариство», як організація, доступ до якої був відкритий широким верствам населення, без обмежень за станомими, статевими чи віковими ознаками. Важливу (якщо не визначальну) роль у процесі дослідження сільсько-

господарських товариств мають кількісно-статистичні праці земських агрономів.

1. Кооперация на Всероссийской Выставке 1913 г. в Киеве. – К., 1914. – Раздел V.
2. Л'Етьєнн В. Деятельность сельскохозяйственных обществ Черниговской губернии в 1910 г. // Земский сборник Черниговской губернии (далі – ЗСЧГ). – Чернигов, 1911. – № 12.
3. Гавсевич П. Обзор деятельности сельскохозяйственных обществ, время их возникновения, район деятельности и состав членов // ЗСЧГ. – Чернигов, 1915. – Вып. 2.
4. Зенченко Т. В. Мало-районные сельско-хозяйственные общества Полтавской губернии. – Полтава, 1914.
5. Чаянов О. В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. – М., 1991.
6. Герасимчук О. Одноосібне землевпорядкування на селянських надільних землях Чернігівщини в роки столипінської аграрної реформи (1907–1916 рр.) // Сіверянський літопис. – 2014. – № 4.
7. Посушко О. М. Дніпропетровський ІНО у 1920-х роках (за матеріалами втрачених фондів ДАДО) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua>
8. Королев И.М., Летьен В.О. О склеротинии. – Ростов-на-Дону, 1932.
9. Летьен В.О. О многолетних травах: как разводить клевер, тимopheевку, костер безостый и смеси трав. – Чернигов, 1910–1913.
10. Вергунов В.А. П. І. Гавсевич (1897–1920) – організатор системного дослідження культури лікарських рослин, державний та громадський діяч у роки перших сподівань державності України // Гілея: науковий вісник. – К., 2014. – Вып. 87.
11. Мелкие сельскохозяйственные общества. – Полтава, 1914; Из жизни мелких сельскохозяйственных обществ Полтавской губернии // Хуторянин. – 1913. – № 51; Для чего земства и сельскохозяйственные общества устраивают выставки по селам. – Полтава, 1912; Для чего устраиваются выставки по селам. – 2-е изд. – Полтава, 1914; та ін.

Sylka O.Z. Scientific and statistical data by provincial agriculturists such as V. L'Etienne, P. Gavsevych, T. Zenchenko. In the article is described the contribution of the Ukrainian rural public figures, agronomists, active members of the agro-educational societies such as V. L'Etienne, P. Gavsevych and T. Zenchenko to the researches of the Left Bank Ukrainian agricultural societies in the late XIX – the early XX c.

Key words: rural social statutory initiative, public agro-educational movement, the elective district council called Zemstvo, Ukrainian peasantry.

О. С. Юрченко

ПРОСВІТНИЦЬКИЙ РУХ НА ПОДІЛЛІ (1906–1914 рр.)

На основі аналізу архівних матеріалів та періодичних видань висвітлено передумови становлення подільського товариства «Просвіта» на початку ХХ ст., розкрито окремі аспекти його діяльності.
Ключові слова: товариство, губернія, просвітницький рух, Поділля.

Еволюція національного руху на Поділлі, розвиток культурно-освітніх процесів на початку ХХ ст. значною мірою були пов'язані з діяльністю товариства «Просвіта». І хоча на початку ХХ ст. у Російській імперії, за умов бездержавності, цілеспрямованої політики русифікації, нищення освіти та культури, український народ опинився на межі повної денационалізації. Лише піднесення національної свідомості, збереження історичної пам'яті, зростання культурно-освітнього й економічного рівнів українців відкривало перед ними історичну перспективу. Втілення цього завдання взяла на себе і подільська «Просвіта», що й зумовило актуальність цієї статті.

Історія становлення та розвитку товариства «Просвіта» в Україні знайшла певне відображення в історичній літературі. До вивчення питання зверталися А. Пономаренко, Б. Кришук, В. Лозовий, але дослідники ще недостатньо глибоко з'ясували діяльність саме подільських «Просвіт». Тому метою статті є висвітлення суспільно-політичних та культурно-освітніх передумов виникнення та становлення осередків товариства «Просвіта» саме на території Подільської губ. на початку ХХ ст., на основі архівних матеріалів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві.

Революційні події 1905–1907 рр. прискорили розвиток просвітницького руху на Правобережній Україні. Вже на початку січня 1906 р. у м. Кам'янці виник осередок «Просвіта». Його засновником був гурток українських патріотів. Зареєстрована кам'янецька «Просвіта» 21 квітня того ж року, а цю дату можна вважати початком її офіційної діяльності. Перше засідання товариства відбулося 8 травня 1906 р., а в його рядах налічувалося біля 120 членів. Девізом товариства, закріпленим у статуті, стало – «Пізнання й освіта народу!» [1, 277]. Засновниками і найактивнішими діячами «Просвіти» були лікар К. Солуха, вчителі В. Старинкевич і М. Іваницький, священник та історик Ю. Сіцинський, бухгалтер Т. Павловський. З кам'янецькою «Просвітою» пов'язана діяльність відомих діячів українського національно-визвольного руху – В. Чехівського та Н. Григорієва [2, 4]. Для початку просвіт'яни хотіли відкрити кіоск для продажу часописів та книжок. Оскільки коштів спочатку було небагато, свої послуги в утриманні такого кіоску запропонував багатий міщанин Бабічев, але з умовою, що в ньому, поряд з іншими виданнями, буде продаватися «Киевлянин». Просвіт'яни не пішли на компроміс і не погодились на цю пропозицію. Було вирішено найняти в центрі міста дві кімнати під канцелярію і бібліотеку «Просвіти», які розпочали діяльність 1 червня 1906 р. [3, 171].

Важливою, в плані широкого залучення до культурно-освітньої роботи населення, була агітаційно-пропагандистська та роз'яснювальна робота. Просвіт'яни Поділля постійно проводили роботу щодо залучення до діяльності товариства нових членів (інтелігенція, вчителі, молодь, робітники, селяни, духовенство), намагаючись приєднати до культурно-просвітницької роботи дедалі більшу кількість людей, адже влучно сказав голова «Просвіти» (1873–1877 рр.) В. Федорович: «Скільки голов здобудемо для “Просвіти”, стільки душ скаже, що ця земля – Україна, а вони – українці». З цією метою вони розсилали по всій губернії листівки, в яких було вміщено статут товариства «Просвіта» та заклики до створення просвіт'янських осередків на місцях [4, 174]. Головною метою просвіт'яни вважали «допомогу культурно-просвітньому розвитку на Поділлі» [5, 281].

Низький рівень освіченості поділян, утиски української мови, культури та всього, що пов'язане з українством, дали поштовх на визначення основних напрямів та завдань діяльності просвіт'ян, які й були відображені у статуті товариства (1906 р.): «1. Товариство має на меті допомогу культурно-просвітньому розвитку українського народу на Поділлі. 2. Щоб досягнути зазначеної мети, Товариство: 1) відкриває школи, бібліотеки, читальні, книгарні й кіоски; 2) видає свої твори, а також книжки, газети і листки для народного читання; 3) організовує читання рефератів і бесіди про читання, що торкаються України; 4) піклується про збирання й заковування рідної пісні й музики, а також вивчення фольклору тутешнього народу; 5) закладає музеї для зберігання речей, що торкаються

історії, етнографії, шкільної справи й природних ознак краю; 6) для поширення освіти серед дорослого люду створює недільні школи, повторні й вечірні заняття з дорослими, споряджає народні читанки та систематичні курси, щоб витлумачувати народові правничі питання, знайомити його з медициною й кращими способами визиску кураєвого багатства; 7) ширити в народі через невеличкі книгарні, рухливі вистави й через книгоношів українські книжки, газети, листки й малюнки; 8) взагалі добирає всяких законних способів, щоб досягнути своєї мети» [6, 168].

На відміну від інших «Просвіт», подільська основну увагу звернула на роботу серед сільського населення краю, зокрема на відкриття бібліотек і хат-читалень. По губернії було розіслано кілька тисяч примірників статутів товариства, надрукованих українською мовою, із закликом вести освітню роботу серед народу. Їх отримували переважно вчителі, священники, селяни, які почали проводити роботу серед місцевого населення [7, 659]. По всьому краю ширилися відділи Подільської «Просвіти», зростала кількість її членів. Потрібно відзначити ще й те, що новостворені відділи не були автономними, а формально залежали від центрального Кам'янецького товариства. У всьому краї відкривались відділи Подільської «Просвіти», зростала кількість членів. Значна філія відкрилась у Могилеві-Подільському. Нею було засновано вісім бібліотек-читалень. Відкритий у с. Печері Брацлавського повіту осередок «Просвіти» славився аматорським гуртком, який завжди збирав велику аудиторію і мав неодмінний успіх [8, 6]. Під керівництвом подільського товариства у сільській місцевості розпочали роботу десятки бібліотек та хат-читалень. Найбільш дієвими стали осередки у м. Жванець, с. Боришківці, с. Вищий Ольчедаєв та ін. [9, 10]. Основною організаційною формою роботи товариств стало підвищення рівня грамотності селян, розповсюдження, придбання, індивідуальне й колективне читання, обговорення українських книг, журналів і газет, зокрема заборонених [9, 6].

«Просвіта», через свого члена, священника Ю. Сіцинського, взяла участь у такій важливій справі, як переклад Євангелія українською мовою. В 1907 р. воно вийшло друком і вперше на Поділлі залунало Слово Боже рідною мовою [5, 10]. Це мало важливе значення, так як священною книгою розповсюджувався український правопис.

Тоді ж Подільська «Просвіта» ініціювала кампанію на впровадження у двокласних школах української мови, історії, літератури, а також навчання у церковно-парафіяльних школах з українською мовою. Тому відомі українці прислали до «Просвіти» листи, в яких виражали радість з того приводу, що «товариство має можливість взятися до виконання гарної і великої своєї мети. Може повернути старі часи, коли на Україні по селах мало було неписьменних людей». Та все ж справа просувалася важко, бо не тільки царська адміністрація, але й місцеві церковники були настроєні шовіністично і всіляко перешкоджали впровадженню навчання українською мовою. І хоч священний Синод дав дозвіл на викладання української мови та літератури у подільських школах, а «Просвіта» для цього виділяла кошти, все ж справа навчання українських дітей рідною мовою не знаходила позитивного вирішення [5, 11].

Оскільки просвітницькі осередки діяли в руслі українського національно-культурного відродження, а значна кількість його учасників була задіяна у революції 1905–1907 рр., то самодержавство всіляко чинило опір їх поширенню і діяльності, стало на шлях

заборон і репресій щодо них. Зокрема навесні 1907 р. було закрито товариство у Кам'янці-Подільському, 30 червня – у Могилеві-Подільському, а згодом і решту. Таким чином, просвітницький рух 1905–1907 рр. діяв і розвивався двома шляхами: офіційно (меншість осередків) і нелегально (більшість). На цьому завершився перший етап діяльності подільського товариства.

Другий етап у розвитку просвітництва на території Поділля розпочався з 1908 р., коли у лютому відновила свою діяльність губернська «Просвіта», і тривав до 1914 р. Якщо на першому етапі головним осередком просвітництва були бібліотеки, хати-читальні та поширення українських видань, то на другому, поряд із цим, утвердилися такі форми роботи, як організація Шевченківських свят, вечорів пам'яті видатних українських діячів, музичних вечорів і театральних вистав, за участю місцевих акторів-аматорів. Кількісні показники сільських просвітницьких осередків через утиски і переслідування влади значно знизилися. На території краю діяло близько двох десятків осередків. Продовжували існувати конспіративні бібліотеки, читальні, які не були зареєстровані та маскувалися переважно під гуртки грамоти, кооперативні спілки тощо.

Товариство налагодило зв'язки з «Просвітами» та українськими громадами у Львові, Чернігові, Києві, Одесі, Томську [10, 2]. Просвітяни підтримували один одного матеріально, запрошували на різноманітні заходи, святкування. Так, листом від 15 січня 1909 р. Львівська «Просвіта» запрошувала кам'янчан на святкування 40-річчя заснування найстарішої на Україні «Просвіти», з приводу чого у Львові мав відбутися Всеукраїнський просвітньо-економічний конгрес, де представником подільської «Просвіти» був В. Приходько.

Не дивлячись на перепони губернської адміністрації, Кам'янецька «Просвіта» розгорнула досить жваву діяльність. Тільки в червні 1909 р. товариство влаштувало три масових гуляння, три літературно-музичних вечірки та один великий концерт. Вражаючим був успіх цих заходів. Гуляння, влаштовані «Просвітою», відвідали біля 800 осіб, а виручка від кожного такого заходу становила до 100 крб. прибутку на користь товариства [5, 14]. 1910 р., у час шаленого наступу царизму на український рух, кам'янецька «Просвіта» організувала 4 етнографічні свята, 12 літературно-музичних вечорів. Успішно працювала бібліотека у с. Печері Брацлавського повіту, фонд якої налічував 204 книги, а основними читачами були школярі і молоді селяни [5, 17]. Активно працювала й Кам'янецька просвітня бібліотека, яка нараховувала 1130 примірників книжок, виписувала 18 українських і 11 російських газет та журналів, а 183 постійних читачі користувалися її фондами [11, 3].

Подільська «Просвіта» мала істотний вплив і на українську інтелігенцію, особливо сільських учителів. Всупереч забороні місцевої влади відвідувати товариства, молоді учителі підтримували з ними тісні контакти [8, 7]. Водночас кам'янецькі просвітники К. Солюха, Ю. Сіцинський, Н. Григорієв та інші склали та надрукували «Український катехизм», в якому шляхом запитань та відповідей висвітлили основні українські питання та проблеми.

На початку 1914 р. російські шовіністи та чорносотенці в Україні перейшли в наступ. Вони зажадали припинення «антидержавної діяльності „мазепинських „Просвіт“», і кам'янецькі жандарми підготували акцію з розгрому Товариства. У ніч з 16 на 17 травня 1914 р. на квартирах чільних діячів «Просвіти» та в бібліотеці було зроблено обшуки, знайдено багато української літератури та преси. Почалося слідство, полі-

цейські констатували, що члени Товариства мали на меті «утворення незалежної України, на засадах соціально-демократичної автономної республіки з народною Радою на чолі». Подільську «Просвіту» заборонили, а за її членами встановили нагляд [8, 8].

Отже, підводячи підсумки, слід підкреслити, що важливим для українського народу залишається виникнення та організація діяльності товариства «Просвіта» на Поділлі, яка здійснювалася у надзвичайно важких умовах: жорстока цензура, фактична відсутність літератури українською мовою, фінансові труднощі, постійні доноси і наклепи щодо діяльності просвітян, перешкоди і заборони на відкриття товариств. Низький рівень освіченості населення, неписьменність, низька національна свідомість, низький культурний рівень, бажання населення Поділля отримувати освіту рідною мовою – усе це стало передумовами виникнення товариства «Просвіта». Втім, попри всі негаразди, просвітяни для вирішення суспільно-політичних та культурно-освітніх питань організували проведення ярмарків, читання рефератів національного спрямування, відкриття книгозбірень, хат-читалень, освітніх установ з українською мовою навчання, проведення лекцій політичного та національного спрямування, роботи щодо збереження культурної спадщини Поділля, видання літератури та відкриття нових осередків товариства «Просвіта».

1. Пономаренко А.В. *З історії просвітницького руху на Поділлі* // *Культура Поділля: історія і сучасність: Мат. II наук. конф.* – Хмельницький, 1993.
2. *Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУК) – Ф. 301. – Оп. 636. – Спр. 1515.*
3. *ЦДАУК – Ф. 442. – Оп. 636. – Спр. 647.*
4. Кришук Б. *Суспільно-політичні та культурно-освітні передумови виникнення та становлення осередків товариства «Просвіта» на Поділлі* // *Вісник Житомирського державного університету.* – Вип. 54. – Житомир, 2010.
5. Лозовий В., Мошак М. *Діяльність Подільської «Просвіти» в 1906–1914 рр.* // *Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923).* – Кам'янець-Подільський, 1996.
6. *ЦДАУК – Ф. 442. – Оп. 636. – Спр. 647.*
7. Дмитришена О.С. *Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі на початку ХХ ст.* // *Україна і світ: діалог мов та культур: Мат. Міжн. наук. конф.* – К., 2014.
8. *Просвітницький рух на Поділлі: бібліографічний покажчик / Упор.: В. Прокопчук.* – Кам'янець-Подільський, 2012.
9. *ЦДАУК – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 2988.*
10. *ЦДАУК – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 1535.*
11. *ЦДАУК – Ф. 442. – Оп. 862. – Спр. 158.*

Yurchenko O.S. Enlightenment movement in Podillia (the 1906–1914ths). In the article on the basis of archival materials and periodicals analysis is highlighted pre-conditions of the Podolsky society «Prosvita» forming in the early twentieth century, are revealed some aspects of the society activity.

Key words: society, province, Enlightenment, Podillia.

Т. А. Константінов

ПЕТРО КУРІННИЙ: ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗА РАДЯНСЬКИХ РЕАЛІЙ

Стаття присвячена дослідженню життя та діяльності вченого-емігранта П. Курінного – уродженця Умані, історика, археолога, мистецтвознавця, етнографа, музеєзнавця, організатора пам'яткоохоронної справи на Україні. Викладено основні події життя вченого за радянської доби, коли він працював у Києві (1924–1933).

Ключові слова: П. Курінний, археологія, пам'яткоохоронна справа, Києво-Печерська лавра.

4 травня 2014 р. виповнилося 120 років від дня народження професора Петра Петровича Курінного